

Марта Шелемба,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій факультету історії та міжнародних відносин Ужгородського національного університету

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ БАГАТОСТОРОННЬОЇ ДИПЛОМАТІЇ: ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті розглянуто концептуальні основи становлення багатосторонньої дипломатії в розрізі глобальних викликів та криз. Сформульовано основні концептуальні теорії, які слугували формуванню глобальної політики у сфері розбудови багатосторонніх дипломатичних відносин. Серед ключових концепцій зокрема виділено: 1) ліберальний підхід, пов'язаний із визначенням багатосторонньої дипломатії як процесу переговорів між офіційними особами суверенних держав, який реалізується в неупередженому місці, яке належить міжнародній організації, що контролюється з боку неупередженої мережі бюрократів; 2) конструктивістський підхід, оснований на припущенні, що умови багатосторонньої дипломатії дозволяють меншим державам подолати свій дефіцит можливостей, досягти кращих угод за столом переговорів; 3) концепцію критичного реалізму, якою передбачено, що багатосторонність дипломатії можлива лише у разі, якщо вона відповідає стану глобальних відносин влади із зовнішніми гравцями; 4) концепцію критичного конструктивізму, яка пов'язана із визнанням легітимності звернення до багатосторонньої дипломатії.

Проаналізовано роль ООН у контексті багатосторонності дипломатичних відносин. Встановлено, що ключовим напрямом діяльності ООН у цій сфері є організація миротворчої діяльності, зміст і сутність якої змінюється залежно від геополітичної ситуації. Встановлено, що, адаптуючись до нового міжнародного порядку, ООН стикається з серйозними проблемами, викликами регіонального, міждержавного характеру. Відповідно виникає актуальна потреба винесення питання ролі ООН на порядок денний для розгляду країнами-учасницями.

Ключові слова: *багатостороння дипломатія, ліберальний підхід, конструктивістський підхід, концепція критичного реалізму, концепція критичного конструктивізму, легітимність, ООН.*

Постановка проблеми. Багатосторонність проявляється в наявності світових договорів або угод, міжнародних організацій та установ, міжнародних конференцій, самітів, зустрічей та іншої діяльності за участю трьох або більше держав, зацікавлених у цих заходах. Вказані учасники діють на міжнародній арені для залучення інших світових політичних акторів, які є прихильниками їх позицій, цілей, можуть сприяти здійсненню їх маневрів на основі гармонізації відносин. Концепт багатосторонньої дипломатії зазнає певних трансформацій з огляду на розвиток міжнародних відносин, появу глобальних криз та викликів. Оскільки на сучасному етапі відбуваються стрімкі зміни та виникають регіональні, міждержавні кризи, є потреба активізації багатосторонньої дипломатії, що обумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку багатосторонньої дипломатії в розрізі глобальних викликів та криз досліджували: Ян Герд [3], Дж. Раггі [8, с. 571], В. Пуліо [7], Р. Кокс [1], Р. Фальк [2], Дж. Дж. Айкенберрі [4], К. Макдіші, П. Коралі [5] тощо.

Мета статті (постановка завдання). Мета дослідження – систематизація концептуальних аспектів становлення багатосторонньої дипломатії в розрізі глобальних викликів та криз. Для реалізації вказаної цілі визначено завдання, а саме: характеристика основних теорій розвитку багатосторонньої дипломатії; оцінка ролі ООН у становленні цього процесу.

Результати дослідження.

У широкому сенсі багатосторонність можна розглядати як інституційну форму, яка координує відносини між трьома або більше державами на основі узагальнених принципів поведінки [8, с. 571]. У цьому сенсі багатосторонні переговори є основним методом, за допомогою якого держави вирішують спільні проблеми, згладжують розбіжності та формулюють спільні норми світової політики. Цей ліберальний підхід передбачає, що багатостороння дипломатія є процесом переговорів між офіційними особами суверенних держав, який відбувається в неупередженому місці, що належить міжнародній організації, яка контролюється неупередженою мережею бюрократів. Як стверджує Ян Герд, це відповідає класичній ліберальній ідеї Локка, що багатосторонні правила представляють різновид суспільного договору, заснованого на свободі та згоді міжнародного рівня, як такий, що гарантує, що політика та наукова увага зосереджуються на питаннях відповідності договірних умов, а не суті самих правил [3]. Перевага такої концепції полягає в тому, що держави та установи можуть продовжувати успішні багатосторонні процеси в умовах розвитку зовнішніх глобальних криз, іншими словами, інститути беззаперечно діють і, що важливо, продовжують співпрацю, незважаючи на очевидні світові кризи.

Як і ці ліберальні теорії, конструктивістські теорії міжнародних відносин припускають, що багатостороння дипломатія дозволяє меншим державам подолати

свій дефіцит можливостей, досягти кращих угод за столом переговорів. Але, як стверджує Вінсент Пуліо, нерівність є правилом, а не винятком у багатосторонній дипломатії, зокрема, за його твердженням, поза формальними проблемами суверенної країни може бути дієвою багатостороння дипломатична підтримка [7, с. 9]. Основна позиція Вінсента Пуліо полягає в тому, що, на додаток до організаційних принципів ієрархії, багатостороння дипломатія залежить від характеру та форми поширених практик управління міжнародної безпеки. Він робить висновок, що формування, відтворення і оспорювання міжнародних ієрархій є частиною багатостороннього дипломатичного процесу країни на глобальній арені [7, с. 11].

Зважаючи на таку критику, ми можемо зазначити, що термін багатосторонності дипломатії, як і багато інших політичних концепцій, має суперечливі значення залежно від того, як його оцінювати, стосовно яких країн використовувати. Наше дослідження ґрунтується на понятті Вінсента Пуліо стосовно ієрархії та контексті в практиці багатосторонньої дипломатії, а також розглядає дві важливі концепції, які ще раз підкреслюють, що влада та легітимність мають бути основою будь-якого обговорення багатосторонності.

Перша концепція базується на аргументі критичного реалізму, який стверджує, що багатосторонність дипломатії може бути можлива лише у разі, якщо вона відповідає стану глобальних відносин влади із зовнішніми гравцями [1].

Зокрема Роберт Кокс припускає, що багатосторонність в асиметричному світовому порядку пов'язана з конкуруючими поняттями підтримки та трансформації порядку. Вчений вказує, що багатосторонність можна розглядати з двох основних точок зору: як інституціоналізацію та регулювання встановленого порядку; як локус взаємодій для трансформації існуючого порядку. На практиці багатосторонність – це і те, і друге, але ці два аспекти знаходять свою основу в рамках різних частин загальної структури багатосторонності та використовують різні тактики [1, с. 163].

Для прикладу можна навести багатосторонність дипломатії на Близькому Сході, яка виступає не як неупереджене місце для торгу та переговорів, а радше як спірне місце, де міжнародний порядок підтримується або підривається.

Друга важлива концепція базується на критичному конструктивізмі розуміння легітимності звернення до багатосторонньої дипломатії. Ян Герд визначає легітимність у соціологічних термінах як віру в правомірне використання повноважень установою і зазначає, що багатостороння дипломатія може бути застосована в розрізі поваги до суб'єктів взаємодії або опозиції до неї [3]. Тобто у разі всебічного визнання легітимності сторін або невизнання їх як таких, що наділені певними повноваженнями щодо вирішення конкретних зовнішньополітичних питань

Важливим є поняття оспорювання повноважень влади та інституцій, які беруть участь у багатосторонніх дипломатичних відносинах. Для Річарда Фалька легітимність врівноважує два розуміння: перше – це гегемонічна легітимність, яка

збігається з діями великої держави (сьогодні США) у багатосторонньому контексті; а друге пов'язано з політикою опору, яку використовує слабша у військовому відношенні сторона, продовжуючи свою боротьбу, незважаючи на труднощі [2].

Звернемося до ролі, яку відіграє ООН у контексті багатосторонності дипломатичних відносин.

Міжнародні інституції функціонують в основі самої концепції багатостороннього управління і безпеки в очолюваному США ліберальному міжнародному порядку після Другої світової війни [4]. Ліберальні теоретики, такі, як Г. Джон Айкенберрі, вказують, що ліберальний інтернаціоналізм [4] базується на універсалізованій західній ідеї ліберальної демократії, інститутах, співробітництві, багатосторонності і перевагах глобалізації – це те, що історик Марк Мазовер, серед іншого, називає імперським інтернаціоналізмом.

Для вчених, зокрема Індерджит Пармер, розуміння ліберального міжнародного порядку та його супутніх інституцій не можна відокремити від інтервенціоністських та колоніальних / імперських припущень [6].

Вчені та політики зараз визнають, що ліберальний міжнародний порядок переживає кризу, хоча вони не погоджуються щодо його причин або наслідків [4]. Є дослідники, які розрізняють фундаментальний принцип багатосторонності, який, з їх позицій, не переживає кризи, і цінності та інститути багатосторонності, які дійсно зазнають серйозного виклику. Одним із результатів цієї кризи є те, що ООН, керуючись орієнтиром на геополітику в питаннях міжнародної безпеки, важко визначити свою роль, яка стає дедалі більш спірною, особливо на Середньому Сході, у війни Росії проти України тощо.

Як стверджував Фальк, ООН є відображенням балансування геополітичної сили, а також місцем боротьби, де визначаються матеріальні та ідейні результати протистояння (з точки зору легітимності) [2]. Роль ООН можна коротко проілюструвати через посилення на деякі з основних етапів міжнародного порядку після Другої світової війни, починаючи з холодної війни до періоду відразу після холодної війни, а потім війни з терором. Розуміння ролі ООН у міжнародному порядку важливе для подальшого аналізу участі цієї міжнародної організації у вирішенні конфліктів глобального масштабу.

Тоді як дослідники традиційних міжнародних відносин представляють період холодної війни як відносно стабільний час, протягом якого ООН була націлена на боротьбу з конфліктами в різних кінцях світу, для Третього світу холодна війна представляла собою зіткнення між двома режимами глобального втручання, в якому США і Радянський Союз загалом хотіли зберегти біполярний порядок стабільним (принаймні до середини 1980-х), водночас створюючи проксі-війни та знищуючи постколоніальну боротьбу, яка сприяла би просуванню до порядку, заснованого на солідарності Третього світу та новому інтернаціоналі економічного порядку, заснованого на економічному та ресурсному суверенітеті для всіх.

Слід відмітити роль ООН у сфері стримування розгортання масштабних конфліктів, а саме – важливу регіональну діяльність ООН у політичному та безпековому аспектах у розрізі стримування арабо-ізраїльського конфлікту за допомогою миротворчих операцій. Можна зазначити, що більше половини усіх миротворчих операцій ООН було розгорнуто на Близькому Сході [5].

На початку періоду після холодної війни ліберальний світоустрій став ключовим інструментом інтервенції в розрізі напряму Північ-Південь [5]. Порядок денний для миру ООН 1992 р. є документом, який інституціоналізував і легітимізував ліберальний підхід до втручання, який би рухався в бік фокусу відходу від понять часів холодної війни про міждержавне посередництво та вирішення конфліктів у бік розвитку превентивних дипломатичних відносин, миротворчої діяльності ООН. Цей новий підхід до розбудови миру забезпечує ідейну та інструментальну узгодженість шляхом поєднання основних рушійних сил підвищення гуманітарної допомоги.

За допомогою такого підходу було здійснено відхід від інтервенціонізму часів холодної війни в період глобальної гегемонії США і СРСР, роль ООН набула миротворчих ознак, які були сформовані в рамках неоліберальних принципів [5]. Концепція суверенітету, наріжний камінь Статуту ООН, яка була визнана священною з боку великих держав під час холодної війни, тепер стала відверто більш мінливою.

Трансформація миротворчих операцій ООН у цей період, наприклад, яскраво ілюструє цю плинність: тепер цій організації і її членам стало можливим дозволяти включати заходи з розбудови держави – чи то за згодою держави-реципієнта чи без неї. Наприклад, внесення змін до конституції, організація та моніторинг виборів, реформа сектору безпеки та сприяння громадянському суспільству.

Однак наприкінці 1990-х років обмеження інтервенціоністської політики ООН були відмічені в трагедіях Руанди і Сребрениці, і ця організація більше не вважалася центральним актором у сфері управління кризою, особливо з боку західних держав [9].

Війна США з тероризмом, серйозно розпочата президентом Джорджем Бушем після атаки 11 вересня 2001 року, була використана інтервенціоністами у період після холодної війни для повороту питання безпеки в законний *casus belli* для демонтажу та відновлення держав або частин держав за допомогою сили. Для ООН ця атака була критичною подією, а її реакція визнана сильною та жорсткою. ООН підтримала прагнення США визначити порядок денний, одноголосно прийнявши серію резолюцій Ради Безпеки, включаючи резолюцію 1368, яка підтвердила невід’ємне право США на колективну самооборону.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В ході дослідження проаналізовано концептуальні основи становлення багатосторонньої дипломатії в розрізі глобальних викликів та криз. Визначено основні концептуальні теорії, які слугували формуванню глобальної політики у сфері розбудови багатосторонніх

дипломатичних відносин. Серед ключових концепцій зокрема виділено: 1) ліберальний підхід, пов'язаний із визначенням багатосторонньої дипломатії як процесу переговорів між офіційними особами суверенних держав, який реалізується в неупередженому місці, яке належить міжнародній організації, що контролюється з боку неупередженої мережі бюрократів; 2) конструктивістський підхід, оснований на припущенні, що умови багатосторонньої дипломатії дозволяють меншим державам подолати свій дефіцит можливостей, досягти кращих угод за столом переговорів; 3) концепцію критичного реалізму, якою передбачено, що багатосторонність дипломатії може бути можлива лише у разі, якщо вона відповідає стану глобальних відносин влади із зовнішніми гравцями; 4) концепцію критичного конструктивізму, яка пов'язана із визнанням легітимності звернення до багатосторонньої дипломатії.

Досліджено роль ООН у контексті багатосторонності дипломатичних відносин. Встановлено, що ключовим напрямом діяльності ООН у цій сфері є організація миротворчої діяльності, зміст і сутність якої змінюється залежно від геополітичної ситуації. Встановлено, що, адаптуючись до нового міжнародного порядку, ООН стикається з серйозними проблемами, викликами регіонального, міждержавного характеру. Відповідно виникає актуальна потреба винесення питання ролі ООН на розгляд країнами-учасницями.

Серед перспектив подальших досліджень можна виділити питання розбудови структури учасників геополітичного простору, які можуть виступати новими суб'єктами розвитку багатосторонньої дипломатії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cox R. W. Multilateralism and World Order. *Review of International Studies*. 1992. Vol. 18. No. 2. P. 161-180.
2. Falk R. The UN in the Middle East and the Arab Awakening. *Interventions in Conflict. International Peacemaking in the Middle East*, Palgrave Macmillan. 2016. P. 77-88.
3. Hurd I. Legitimacy and contestation in global governance: Revisiting the folk theory of international institutions. *The Review of International Organizations*. 2019. Vol. 14. P. 717-729.
4. Ikenberry G. J. The End of Liberal International Order? *International Affairs*. 2018. Vol. 94. No. 1. P. 7-23.
5. Makdisi K., Coralie P.H. The Syrian Chemical Weapons Disarmament Process in Context: Narratives of Coercion, Consent, and Everything in Between. *Third World Quarterly*. 2017. Vol. 38. No. 8. P. 1691-1709.
6. Parmer I. The US-led Liberal Order: Imperialism by Another Name? *International Affairs*. 2018. Vol. 94. No. 1. P. 151-172.
7. Pouliot V. Hierarchy in Practice: Multilateral Diplomacy and the Governance of International Security. *European Journal of International Security*. 2016. Vol. 1. No. 1. P. 5-26.
8. Ruggie J.G. Multilateralism: The Anatomy of an Institution. *International Organization*. 1992. Vol. 46. No. 3. P. 561-598.

9. Tardy T. UN Peace Operations in Light of the Events of 11 September 2001. *Peace Operations After 11 September 2001*. 2004. P. 13-38.

REFERENCES

1. Cox, R. W. (1992). Multilateralism and World Order. *Review of International Studies*. Vol. 18. No. 2. P. 161-180 [in English].
2. Falk, R. (2016). The UN in the Middle East and the Arab Awakening. *Interventions in Conflict. International Peacemaking in the Middle East*, Palgrave Macmillan. P. 77-88 [in English].
3. Hurd, I. (2019). Legitimacy and contestation in global governance: Revisiting the folk theory of international institutions. *The Review of International Organizations*. Vol. 14. P. 717-729 [in English].
4. Ikenberry, G. J. (2018). The End of Liberal International Order? *International Affairs*. Vol. 94. No. 1. P. 7-23 [in English].
5. Makdisi, K., Coralie, P.H. (2017). The Syrian Chemical Weapons Disarmament Process in Context: Narratives of Coercion, Consent, and Everything in Between. *Third World Quarterly*. Vol. 38. No. 8. P. 1691-1709 [in English].
6. Parmer, I. (2018). The US-led Liberal Order: Imperialism by Another Name? *International Affairs*. Vol. 94. No. 1. P. 151-172 [in English].
7. Pouliot, V. (2016). Hierarchy in Practice: Multilateral Diplomacy and the Governance of International Security. *European Journal of International Security*. Vol. 1. No. 1. P. 5-26 [in English].
8. Ruggie, J.G. (1992). Multilateralism: The Anatomy of an Institution. *International Organization*. Vol. 46. No. 3. P. 561-598 [in English].
9. Tardy, T. (2004). UN Peace Operations in Light of the Events of 11 September 2001. *Peace Operations After 11 September 2001*. P. 13-38 [in English].